

K složitějším případům shody přísudku s podmětem aneb nenastal čas na úpravu pravidel?

Jiří Kostečka, Dům zahraniční spolupráce v Praze

kos.jiri02@gmail.com

Klíčová slova: shoda přísudku s podmětem, vliv mimojazykového kontextu na psaní i/y v přítčestí minulém v přísudku, Asociace češtinářů; Ústav pro jazyk český, návrh na diskusi o úpravě kodifikace

Key words: subject-predicate congruence, the influence of extralinguistic context on putting i or y in past participles in predicates, Association of Czech Language Teachers, Czech Language Institute, suggestion for discussion about changes in codification

On the more Complex Instances of Subject-Predicate Congruence or Is it not yet the Time to Revise the Rules?

As the head of the Consulting Service of the Association of Czech Language Teachers, the author reviews his own experience to reconsider the more complex instances of subject-predicate congruence in past tense. Upon the analysis of authentic enquiries from the general public, the author suggests that some rules for using i or y in past participles of verbs are questionable. Thus, the question whether it is not the time to change the rules for spelling the past participles is raised. It is also suggested that a discussion on that matter is to be started and some amendments of the problematic rules in authoritative language manuals are proposed.

V jazykové a literární poradně Asociace češtinářů (ASČ) se často zabýváme dotazy na shodu přísudku s podmětem. Některé z nich jsou – řekněme diplomaticky – banální, ale v řadě případů nastolují skutečné problémy. Ty nejkomplicovanější řešíme i konzultací s Ústavem pro jazyk český AV ČR, v jehož gesci ASČ bezplatnou poradnu provozuje.

Dotazy ukazují, že některé jevy neřeší *Pravidla českého pravopisu* ani *Internetová jazyková příručka* dostatečně podrobně, popř. je nedokládají potřebnými příklady. Podle názoru autora článku je navíc stanovisko obou těchto příruček k některým pravopisným jevům sporné.

Cílem tohoto příspěvku je poukázat právě na několik pravopisných úskalí ve **shodě přísudku s podmětem** a iniciovat diskusi k možným změnám v kodifikaci pro budoucí období.

1. Shoda podle smyslu: kdy je přípustná, kdy ne?

A. Opakovaně přicházejí dotazy na shodu v případech, kdy podmětové jméno (či jedno ze jmen několikanásobného podmětu) je sice formálně v rodě jiném než mužském životném, ale pojmenovávaná osoba je mužského pohlaví. Již v dávnější minulosti jsem diskutoval s kolegyní z ÚJČ o větě *Britská ministerská předsedkyně a její německý protějšek se sešli/sešly (?) v Berlíně*. Měl jsem za to, že všeobecné povědomí o identitě tehdejšího německého kancléře, totiž muže Helmuta Kohla, je dostatečné pro to, aby bylo možno uplatnit shodu podle smyslu: doporučoval jsem tudíž psát *sešli*. ÚJČ ovšem trval nekompromisně na psaní *sešly* s odůvodněním, že

substantivum *protějšek* je rodu mužského neživotného, a navíc *Pravidla českého pravopisu* tento typ ve výčtu případů shody podle smyslu neuvádějí.

Stanovisko autora článku:

Argumentaci ÚJČ jsem původně přijal, i když můj jazykový cit se psaní s ypsilon vzpíral.¹

Zpět k našemu problému: Je samozřejmě pravda, že ne každý musel vědět, že německým protějškem britské premiérky byl tehdy muž. Zajímavá je ovšem otázka, zda by se psaní s *-i* připouštělo v případě tohoto znění: *Britská ministerská předsedkyně a její německý protějšek Helmut Kohl se sešli/sešly (?) v Berlíně*. Další zajímavost: u hesla protějšek uvádí *SSČ* i *IJP* jako variantu 2. pádu jednotného čísla i tvar *protějška*, 4. pád má však koncovku neživotnou. V Českém národním korpusu jsem našel tuto citaci: „... vyzval arménský prezident Serž Sargasjan svého tureckého protějška Recepta Tayyipa Erdogana“, tedy s koncovkou rodu mužského životného i ve 4. pádě.²

B. Jak se však rozhodnout v případě, že podmětové substantivum rodu mužského je pouze neživotné (nikoli dubletně neživotné i životné, jako např. u substantiva *hříbek*)?

Cituji obšírnější, ale opravdu zajímavý dotaz na adresu poradny ASČ:

„Vážení, obracím se na Vás s dotazem ohledně shody přísudku s podmětem v případě neživotných podstatných jmen *živyl a kádr*. Obě jména mají více významů, mně jde o ten, v němž označují osoby. Pokud vím, není v češtině tak obvyklé používat neživotná maskulina pro označení živých lidí – alespoň já jsem na jiné příklady krom dvou zmíněných nepřišla. Z toho nejspíš vyplývá určitá má nejistota, jak s těmito jmény zacházet. V následujících příkladech se přísudek řídí neživotným rodem podstatného jména:

1. *Mnohé pochybné živly jsou takto eliminovány.*
2. *Oficiálně má tato čistka za účel zbavit se pochybných živlů, které se vetřely do jejich řad.*
3. *Jiné kádry opozice jsou pracovně přiděleny na Sibiř nebo do střední Asie.*
4. *Vedoucí kádry opozice zaměnily přání za skutečnost.*
5. *Z rozboru politického původu obětí čistky podle jednotlivých oblastí činnosti v sovětském systému jasně vysvítá nejen to, že byly zlikvidovány a vyhlazeny kádry s revoluční minulostí, ale také, že čistku přežila většina „přeběhlíků“, a někteří z ní dokonce těžili.*
6. *Nové vedoucí kádry jmenované na místa bývalých bolševiků vyrostly totiž a byly vychovány v uniformním kadlubu stalinské strany.*

¹ Fenomén jazykového citu bych úplně nepodceňoval. Připouštím sice, že se jazykový cit či idiolekt liší i u lingvistů, ale kdyby se ve veřejné diskusi většina z nich (optimálně specialistů v dané oblasti) shodla na nutnosti či možnosti změny – zde pravopisné kodifikace –, bylo by vhodné o takové změně seriózně uvažovat. K otevření možné diskuse ve zkoumaném jevu (shoda přísudku s podmětem) tento článek směřuje.

² Podrobnější zkoumání živého úzu přesahuje intence tohoto článku, avšak do budoucna by bylo vhodné s ním počítat.

Domníváte se, že ve výše uvedených větách je shoda přísudku s podmínkem vyřešena správně? Je možné se v některých kontextech přiklonit ke shodě podle smyslu?

Můj jazykový cit napovídá, že někdy je použití neživotného rodu nepatřičné, možná dehonestující, až cynické – například ve větách popisujících lidské tragédie:

7. *V červnu jsou v Dněpropetrovsku tři vedoucí kádry jednoho skladu odsouzeny k smrti za rozkrádání.*³

Je to jen můj dojem, že je zde lepší použít *odsouzeni* než *odsouzeny*, nebo byste se mnou nesouhlasili? Je podle Vás možné se rozhodnout pro shodu podle smyslu i v jiných kontextech, jako ve větě níže?

A konečně, co si myslíte o obou typech shody přísudku (podle smyslu i podle gramatického rodu) v rámci jednoho souvětí? Např.:

8. *O co je však nutno usilovat v první řadě, je to, abychom přesvědčili ty trockistické živly, které jsou roztroušeny po celé zemi a potulují se po ní, kteří ještě nesložili zbraně a jsou nebezpeční.*

Ostatně, je vůbec přijatelné vybírat si v rámci jednoho textu jednou shodu podle smyslu a podruhé podle gramatického rodu, podle toho, jak zrovna radí jazykový cit? Nebo je třeba se rozhodnout pro jedno či druhé a být konzistentní?

Na závěr a vysvětlenou dodávám, že příklady jsou z kdysi ztraceného a nedávno objeveného strojopisu o poměrech SSSR za Stalinovy vlády, autorem je neznámý disident, text pochází ze sedmdesátých let 20. století a já, amatérka, se snažím pomoci s jeho vydáním. O problému složitějších případů shody přísudku s podmínkem jsem se informovala v *IJP*, kde jsem našla zajímavé příklady, avšak neuspokojivou odpověď na moje otázky.“

P. M.

Stanovisko autora článku:

Zaujal jsem v odpovědi tazatelce jednoznačný postoj k dotazovaným větám 1–7: Zde je podmínkem vždy jen jedno podstatné jméno rodu mužského neživotného a psaní měkkého *i* v koncovce přísudkového slovesa nepřichází podle pravidel shody přísudku s podmínkem v úvahu. (Samozřejmě v souvětí 5 je třeba psát *těžili*, protože podmět je zde *některí*.)

Souvětí 8 je ovšem problematičtější. Zopakujme ho pro přehlednost: *O co je však nutno usilovat v první řadě, je to, abychom přesvědčili ty trockistické živly, které jsou roztroušeny po celé zemi a potulují se po ní, kteří ještě nesložili zbraně a jsou nebezpeční.* Pokud vůbec připustíme, že změna rodu mužského neživotného *kteří* na rod mužský životný *kteří* je syntakticky i stylizačně nezávadná, pak se skutečně musí psát *kteří nesložili*. Podotkněme, že se jedná o jiný případ než učebnicové *Stovky lidí se sešly na náměstí, aby slyšeli/slyšely známé zpěváky* (*Pravidla českého pravopisu*, školní vydání, Fortuna, 1999, s. 17, 18): v souvětí se živly se nenabízí druhý podmět podle smyslu, jako je tomu naopak ve větě se *stovkami lidí*.

³ Podle názoru autora článku zde o dehonestaci nejde.

Doporučuji autorům příštího vydání *PČP* a *Internetové jazykové příručky*, aby jevu ze souvětí 8 věnovali pozornost.

2. Shoda u několikanásobného podmětu v přístavkovém vztahu

Dotaz pro poradnu ASČ zněl takto:

„Jak vyřešit shodu přísudku s podmětem v následující větě? *Dva mladé nadějně talenty našeho motoristického sportu, Jan Rychlý a Petr Nečekal, tragicky zahynuli/ly (?) na následky nehody při nedělním závodě!*“

J. N.

Podle stávajících pravidel (i *Pravidel*) českého pravopisu je tohle těžko řešitelný rébus. Jde o přístavkové (apoziční) spojení. *Mluvnice češtiny 3* (Academia, 1987) nazývá přístavkové spojení adordinační a vymezuje ho jako jeden z typů zmnožení syntaktické pozice. Příkládá mu tedy v tomto smyslu stejnou vlastnost jako spojení koordinačnímu: v obou případech vzniká skladební skupina, podle jiného termínu několikanásobný větný člen (viz HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. *Česká mluvnice*, SPN, 1981: jde o případ, kdy „dva nebo více podmětů mají společný přísudek“, s. 336). Podle *MČ 3* „adordinační skupina je spojení dvou, v některých případech i více členů téže syntaktické platnosti [...]“ (s. 418). Stejnou syntaktickou platnost mají ovšem i všechny členy dané skupiny koordinační. Z posledně uvedeného vyplývá, že daným větným členem (pro naše téma: podmětem) je *každý* člen přístavkové (apoziční, adordinační) skladební skupiny.

V předkládané větě navíc sám druhý člen přístavkového vztahu je několikanásobný a jeho dva členy jsou navzájem ve vztahu koordinačním. Pak ovšem dotazovaná věta má tři podměty, z toho jeden rodu mužského neživotného, druhý a třetí rodu mužského životného. (Vzor hajný je rodu mužského životného – viz ŠMILAUER, V. *Nauka o českém jazyku*, SPN, 1972, s. 143.) Z toho by vyplývalo, že přednost by mělo dostat psaní koncovky přísudkového slovesa s měkkým *i*. Nicméně opět: jazykový cit může leckomu napovídat, že psaní s *psilon* má rovněž smysl.

Stejným typem je věta, kterou jsem před časem zachytil na webu, bohužel si již nevybavím, na kterém: *Dva největší omyly voličů, poslanci XY a YZ, znovu ve Sněmovně provokovali/y?* I zde bychom patrně měli psát *provokovali*, protože substantivum *poslanci* je rodu mužského životného (stejně jako jejich apozičně připojená vlastní jména).

Stanovisko autora článku:

U přístavkově spojených podmětů doporučuji řídit se základním pravidlem, totiž dáváním přednosti rodu mužskému životnému, je-li v něm alespoň jeden z podmětových členů apoziční skladební skupiny. To samozřejmě v případě, že podměty předcházejí přísudku. Při pořadí přísudek – podměty, bych dal přednost psaní podle nejbližšího podmětu, stejně jak to doporučuje pravidlo pro spojení koordinační. Tedy např. *Ve Sněmovně opět provokovaly dva největší omyly voličů, poslanci XY a YZ.*

3. Jak naložit se znalostí či neznalostí mimojazykového kontextu při psaní shody přísudku s podmětem?

Třetí jev je patrně nejkomplikovanější. Týká se psaní *i/y* na základě mimojazykového kontextu, resp. mimojazykové znalosti pisatele. Dotaz vyvolal dosti nepřehlednou konverzaci, protože tazatelka se dopustila v prvním svém e-mailu nepřesnosti, navíc se ukázalo, že ve stejné věci byl kontaktován kromě Asociace češtinářů i Ústav pro jazyk český; o tom jsem nevěděl a konzultoval s jeho pracovníky na dálku totéž. Diskusi proto zkrátím a omezím se jen na nejnútnejší.

Toto je první e-mail tazatelky:

„Chtěla bych Vás poprosit, jestli byste mi vysvětlili, zda jsou sporné věty ze zadání domácího úkolu učitelkou napsány správně:

a) *Milé děti, dneska si připomeneme, co jsme se už naučily.*

b) *Zatím jsme se naučily pravidla...*

c) *Děti, v minulých hodinách jsme si říkaly...*

Já si myslím, že by v přísudku mělo být *-i*, protože se jedná o „my všichni – děvčata, chlapi a učitelka. Paní učitelka ale uvádí, že myslí nevyjádřeným podmětem *my* sebe a děti.“

R. V., matka žákyně dané třídy

Na tento dotaz jsem odpověděl za poradnu ASČ následující:

„*Ypsilon* by se zde psalo v případě, že by v daném souvětí bylo podmětem či podstatným jménem, které se jako podmět vyrozumívá (z oslovení v 5. pádě) pouze podstatné jméno *děti*, tj. *Milé děti, dneska si připomeneme, co jste se už naučily*. Nikoli *co jsme se...* Má-li přísudek tvar *naučili jsme se*, mluvčí zahrnuje do podmětu všechny dotčené osoby. Jestliže ovšem přitom není jasné, zda se jimi míní jen *ženy (dívky, děti...)*, jen *muži (hoši...)* nebo *ženy i muži*, nastupuje pravidlo populárně známé jako „my všichni, vy všichni, oni všichni“: *píšeme měkké i. Čili naučili, říkali.*“

Dodám, že jde o pravidlo shody podle smyslu uvedené v *Pravidlech českého pravopisu*, školní vydání (Fortuna, 1999), a to v odstavci C 1 na s. 17.

Tazatelka s touto odpovědí seznámila dotyčnou učitelku a ta reagovala takto:

„Obdržela jsem od paní R. V. Vaše vyjádření ohledně shody přísudku s podmětem. Dotaz paní R. V. byl podán v nepřesných souvislostech. Jednotlivé věty nebyly zadane jako domácí úkol, ale jako předmluva k následnému výkladu učiva. Chtěla bych tyto souvislosti upřesnit.

Jsem třídní učitelkou dětí, kterým jsem psala během distanční výuky níže uvedený text, a byla jsem danou maminkou upozorněna na gramatickou chybu v nevyjádřeném přísudku.⁴ Pravidlem shody nevyjádřeného podmětu s přísudkem, kdy je podmět zastoupený bezrodým zájmenem *my*, jsem se podrobněji zabývala a došla k závěru, že je potřeba přihlížet ke kontextu a samotnému obsahu věty. Tímto pravidlem jsem se tudíž řídila. Z mého textu, který jsem dětem psala, je patrné, že podmětem

⁴ Tazatelku cituji přesně; formulace, v níž se mluví o „nevyjádřeném přísudku“ je ovšem matoucí – jde o nevyjádřený podmět.

jsem já jakožto pisatelka, učitelka, žena a také děti, kterým je text směřován. Z tohoto důvodu jsem v přísudku zvolila koncovku -y. Pokud by tyto věty byly napsány bez ohledu na kontext či učebnici, pak bych samozřejmě zvolila v přísudku koncovku -i. Zároveň jsem postupovala i dle odpovědi na podobný dotaz, který byl uveden na stránkách Ústavu pro jazyk český.

Prosím o objasnění a Váš názor, zda jde z mého pohledu opravdu o chybu či nikoli.“

M. S.

V učitelčině e-mailu následuje odkaz na stránky Ústavu pro jazyk český, kde se řeší souvětí napsané učitelkou, a to *Místo toho, abychom se s dětmi pozdravily...* Jak psát *pozdravily*? ptá se učitelka. Máme vycházet z toho, že podmětem je paní učitelka a děti (a psát *ypsilon*), nebo to máme chápat tak, že podmět je nevyjádřený a fakticky v sobě zahrnuje učitelku, dívky, ale i chlapce?

Ústav pro jazyk český odpověděl takto:

„Formálním podmětem věty je nevyjádřené zájmeno *my*, které je samo o sobě bezrodé. V přísudku volíme *i/y* podle toho, zda zájmeno odkazuje k osobám rodu mužského životního, nebo nikoli. Z kontextu víme⁵, že jde o *učitelku* (jméno rodu ženského) a *děti* (dítě je v množném čísle též rodu ženského). Primární variantou je tedy tvrdé *y* v přísudku. Vyloučit však nelze ani interpretaci, že paní učitelka mluví např. za celý učitelský sbor, tolerovali bychom proto i měkké *i*.“⁶

Nakonec uvádím stanovisko ÚJČ, které přišlo do poradny ASČ již přímo k dotazovanému souvětí poté, co jsem požádal tamní bohemisty o konzultaci: „Ve větách *Milé děti, dneska si připomeneme, co jsme se už naučily o doplňování i/í/y/y do slov a Děti, v minulých hodinách jsme si říkaly, že člověk ke svému životu potřebuje živou i neživou přírodu* nechybí jazykový kontext. Je tam vokativní tvar *děti*. A jestliže výraz *my* zahrnuje děti a učitelku, potom je v příčestí -y namístě. Analogii můžeme hledat ve větě ze školního vydání *PČP: To jste, děti, dělaly samy?* Psaní -i by ÚJČ připustil též, protože i když věta obsahuje vokativ, výraz *my* by mohl někdo interpretovat i jako *my všichni*. K tomu dodejme, že při užití vět se zájmenem *my* není možno předpokládat, že je píše někdo jiný než autor (ledaže by takovou větu dal učitel nesmyslně do diktátu), a ten přece musí vědět, koho zájmeno zastupuje. Při dnešní poradě jsme se shodli na tom, že -i bychom připustili též, protože i když věta obsahuje vokativ, výraz *my* by mohl někdo interpretovat i jako *my všichni*.“

Ústav pro jazyk český tedy připoustí psaní obojí. Soudím však, že se zde ÚJČ řídil mimojazykovým kontextem. Pisatel či pisatelka samozřejmě ví, zda autorem textu je učitel, či učitelka. ÚJČ však pominul fakt, že tuto znalost nemusí mít adresát textu. Vždyť bude-li takovou větu číst situace neznalý čtenář, jak může vědět, že nevyjádřený podmět *my* zahrnuje děti a učitelku, nikoli děti a učitele-muže? ÚJČ i učitelka argumentují tím, že dopis je adresován rodičům a ti přece vědí... Ale opravdu všichni

⁵ Jenomže toto víme z kontextu mimojazykového, nikoli jazykového.

⁶ Dovolím si ocitovat komentář jednoho z recenzentů tohoto článku: „Je-li pro volbu mezi i a y zapotřebí podnikat takto složité úvahy a domněnky, pak jsou asi pravidla o shodě přísudku s podmětem kodifikována (naformulována) špatně, nešikovně.“ – Naprosto souhlasím.

rodiče vědí, že třídním učitelem je žena? A co v nějakém méně „lokálně usazeném“ ději s méně jasnými postavami v podmětu?

Dále: Mezi souvětím *Milé děti, dneska si připomeneme, co jsme se už naučily o doplňování i/í/y/ý do slov* a větou z PČP *To jste, děti, dělaly samy?* rozhodně nelze vést analogii – už proto ne, že v prvním případě jde o souvětí, v druhém o větu jednoduchou. V druhé větě se aplikuje jasně formulované pravidlo C 3a, PČP, s. 17 – podmětová funkce se tu vyznačuje z oslovení. V dotazovaném souvětí ovšem – opakují – stojí nikoli *jste*, nýbrž *jste*, a to je kardinální změna: zde jsou děti pouze zahrnuty do širšího podmětového celku. A pokud tu není jasný kontext jazykový (a to není), nelze přece ze vzduchu lovit mimojazykovou informaci, zda text byl napsán ženou, nebo mužem.

Stanovisko autora článku:

Navrhuji pro tento jev změnu pravidel ve smyslu jejich znění do r. 1957, kde bylo pojetí shody podle smyslu podstatně širší. Na to mě ostatně upozornila právě bohemistka z ÚJČ I. Svobodová, která se tamní jazykové poradně věnuje již dlouhou dobu a do našeho časopisu napsala řadu příspěvků poradnou inspirovaných – mimo jiné – i problematikou shody přísudku s podmětem.⁷ Cituji:

„V PČP až do r. 1957 bylo pojetí podstatně širší: „Je-li takovýto několikanásobný podmět vyjádřen jmény v jednotném čísle, mezi nimiž je jméno označující množství živých bytostí (zvl. jméno hromadné), jako lid, národ, rodina atp., může mít přísudek vedle shody mluvnické (tj. s -y) též shodu podle smyslu (tj. s -i): *Ona i její rodina byly překvapeny (i byli překvapeni).*“

Často uváděná námitka, že uživatelé pak budou chtít psát Osobnosti se sešli, Země se dohodli (protože se přece sešli či dohodli lidé), podle mého názoru neobstojí: zde je podmět mluvnický jasně daný a příslušné pravidlo též. Mně šlo o případy skutečně složitější – zejména takové, v nichž by o psaní koncovky v přičestí činném přísudkového slovesa, popř. v přičestí trpném, je-li přísudkové sloveso v trpném rodě, rozhodovala mimojazyková znalost pisatele, nikoli adresáta.⁸

Závěry:

Navrhuji, aby se pravopisná komise ÚJČ nad jevy uvedenými v tomto článku zamyslela při přípravě příštího vydání *Pravidel českého pravopisu a Internetové jazykové příručky*. Zejména upozorňuji na tyto skutečnosti:

1. Není správné, aby tvůrci pravopisné kodifikace jednou odmítali znalost mimojazykového kontextu (případ *protějšek – Helmut Kohl*), a podruhé ji připouštěli (případ *Milé děti, dneska si připomeneme, co jsme se už naučily o doplňování i/í/y/ý do slov*).

⁷ Dosud vyšlo celkem pět jejich příspěvků ke shodě přísudku s podmětem. Ve svém příspěvku čerpám z tohoto článku I. Svobodové: Shoda přísudku s podmětem. *ČJL*, 61, 2010–2011, s. 44–45.

⁸ Ještě jeden odkaz na poznámky jednoho z recenzentů tohoto článku: Opakovaně upozorňoval na to, že u shody přísudku s podmětem uvádějí jak PČP, tak IJP naprosto většinově příklady se slovesem v präteritu aktiva. Přitom v pasivu se poměry často pozměňují – to vede tu k znejasnění situace, jindy naopak k jejímu vyjasnění. Druhým případem je i náš příklad: *Obě tyto osobnosti / země byly vyzváni, aby ... by asi nikdo neřekl.*

2. V posledních asi dvaceti letech lze vysledovat tendenci k až nemístné pravopisné toleranci ze strany autorit (viz i poněkud alibistické vyjádření ÚJČ k souvětí *Milé děti, dneska si připomeneme, co jsme se už naučily o doplňování i/ly/y/ý do slov*). Pravděpodobná motivace, totiž usnadnit uživatelům českého jazyka včetně žáků škol život, se paradoxně obrátila v pravý opak. Uživatelé jsou znejistěni, protože někdy se dublety či varianty připouštějí, jindy ne. Toto mohu potvrdit ze své učitelské praxe i jako vedoucí poradny ASČ. Chaos vládne zejména v psaní velkých písmen a pravopisných spřežek, ale i v řadě případů právě shody přísudku s podmětem.

3. Je třeba přezkoumat některé formulace v *PCP*. Například vysvětlení shody podle smyslu v bodech C 1 a C3 na s. 17 je těžko srozumitelné i bohemistům; viz např. Poznámka pod C 3a: *Co jste nám, děvčata, připravily (nebo připravila)?* – Proč se zde umožňuje psaní podle přirozeného rodu? Tady přece nejde o typ *Na sportovním soustředění se sešla samá děvčata, brzy se navzájem poznaly a prožily krásné dva týdny!*

4. Nové vydání *PCP* by mělo reflektovat dotazy obracející se na poradnu ÚJČ i na poradnu ASČ, neboť přicházejí přímo z terénu. A ať již zaujmou stanovisko jakékoli, měly by se mnohé dotazované jevy a příklady na ně v příslušných kapitolách objevit.

Tento článek jsem nepsal jako kritiku pravopisných příruček, a už vůbec ne jako kritiku Ústavu pro jazyk český. Vedly mě k němu 40leté zkušenosti učitele češtiny, který často nedovedl žákům vysvětlit smysl či důvod některého pravopisného pravidla.

K složitějším případům shody – reakce na článek Jiřího Kostečky

Robert Adam, FF UK v Praze

robert.adam@ff.cuni.cz

Klíčová slova: shoda přísudku s podmětem, shoda podle smyslu, rod gramatický, rod přirozený, životnost

Key words: subject-predicate congruence, inferred congruence, grammatical gender, natural gender, animacy

On the more Complex Instances of Subject-Predicate Congruence: A Reply to Jiří Kostečka's Article

The article sets the rules for applying inferred congruence between the subject and the predicate. In doing so, it focuses on the needs of school teaching.

Shoda přísudku s podmětem v rodě (včetně rozlišování rodu mužského životného a neživotného) a v čísle jakožto mluvnický rys mj. s výraznými pravopisnými konsekvencemi je častým předmětem dotazů adresovaných jazykovým poradnám: jak té, kterou provozuje oddělení jazykové kultury Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. (dále ÚJČ), tak poradně Asociace češtinářů, kterou spravuje Jiří Kostečka. Jedním ze zdrojů nejasností je konkurence shody formální (gramatické) a tzv. shody podle smyslu. Pokud by čtenáře napadla otázka, zda je existence shody podle smyslu

vůbec opodstatněná, když je přece kongruence jev principiálně mluvnický, je třeba odpovědět, že shoda podle smyslu je v některých případech nezbytná: funkci podmětu totiž mohou zastávat i bezrodá osobní zájmena, s nimiž se přísudek pochopitelně v rodě shodovat nemůže. Článek Jiřího Kostečky nastoluje otázku **rozsahu shody podle smyslu a podmínek, za kterých se může/musí uplatnit**. Domnívám se, že je to skutečně otázka nedořešená, a že se přitom pro potřeby školní výuky dá řešit poměrně jednoduše.

Jakožto učitel se každoročně setkávám u studentů prvních ročníků bohemistiky s překvapením nad tím, že kodifikace umožňuje shodu podle smyslu v druhých větách souvětí typu *Tisíce občanů se sešly, aby pokojně vyjádřili svůj nesouhlas s nejnovějšími vládními opatřeními*. Nikdo ze studentů zde *-i* v přičestí nepreferuje, pro většinu je dokonce stěží přijatelné. Kodifikace zde veřejnosti nabízí volbu mezi dvěma možnostmi, jenže mnozí studenti i učitelé by dali přednost jasnému obecnému pravidlu.

V následujících odstavcích uvedu své stanovisko k příkladům rozebíraným Jiřím Kostečkou. Nebude-li hvězdičkou naznačeno jinak, uvedu tyto příkladové věty v podobě, kterou pokládám za náležitou.

Dva mladé nadějně talenty našeho motoristického sportu, Jan Rychlý a Petr Nečekal, tragicky zahynuli na následky nehody při nedělním závodě.

Dva největší omyly voličů, poslanci XY a YZ, znovu ve Sněmovně provokovali.

Ve Sněmovně opět provokovaly dva největší omyly voličů, poslanci XY a YZ.

Se stanoviskem Jiřího Kostečky v případě psaní přísudku v těchto větách se zcela ztotožňuji. Jediná moje poznámka je terminologická. Termín *několikanásobný větný člen* bych rezervoval pro skladební skupinu se složkami ve vztahu koordinace – pro skupinu, jejíž složky spojuje adordinace/apozice, existuje (ve škole neužívaný) termín *větný člen komplexní*. Pravidlo přednosti rodů (mužský životný má přednost před ostatními, ženský a mužský neživotný před středním) by ovšem mělo platit v několikanásobných i v komplexních větných členech bez rozdílu. V rámci komplexního větného členu na pořadí nesejde (*Poslanci XY a YZ, dva největší omyly voličů, znovu provokovali* by se psalo stejně), zatímco změna pořadí podmětu a přísudku připouští druhou možnost, dokonce jako preferovanou: *Ve Sněmovně znovu provokovaly dva největší omyly voličů, poslanci XY a YZ.*

Britská ministerská předsedkyně a její německý protějšek se sešly v Berlíně.

Jazyková poradna ÚJČ trvá na *sešly*, protože součástí několikanásobného podmětu není žádné jméno rodu mužského životného: *předsedkyně* je femininum a *protějšek* je maskulinum neživotné.

Jiří Kostečka naznačuje, že kodifikace tvaru 2. pádu jednotného čísla *protějška* je signálem životnosti tohoto jména. To je však omyl, mimochodem dosti rozšířený: pokud má podstatné jméno rodu mužského, které se skloňuje podle tvrdého vzoru, v genitivu singuláru koncovku *-a*, nijak z toho ve skutečnosti neplyne, že je životné. Může totiž jít

o podtyp *les*. *SSČ* přímo dokládá tvar s koncovkou *-a* příkladem *hluk z protějška*, a to u významu „protější místo“, tedy u významu, ve kterém k žádné kolizi gramatické neživotnosti s označovanou skutečností nedochází, a shoda podle smyslu se tedy uplatnit nemůže. *IJP* (na rozdíl od *SSČ*, který životnost/neživotnost maskulinu neuvádí) pak výslovně konstatuje u slova *protějšek* rod mužský neživotný a připojuje poznámku, že „tvar 2. p. *protějška* se užívá jen ve významu „protější místo““. Z hlediska kodifikace je tedy věc jasná, přísudek musí mít koncovku *-y*.

Nabízí se ovšem otázka, zda v této věci současná kodifikace odpovídá normě. Mému jazykovému povědomí se zacházení se slovem *protějšek* jako s maskulinem životným, označuje-li člověka, nijak nepříčí. Formulace jako např. *obvinila svého protějška* jsou pro mě přijatelné, a tudíž ani *sešli* ve výše uvedené větě mi nevdá. Zdá se však, že v úzu ke zživotňování slova *protějšek* dochází jen okrajově: korpus SYN2020 obsahuje pouhé dva tvary nom. pl. *protějšci* (a žádný tvar *protějškové*), jeden tvar akuz. sg. *protějška* a jeden tvar dat sg. *protějškovi*. To je myslím na změnu kodifikace poněkud málo.

Britská ministerská předsedkyně a její německý protějšek Helmut Kohl se sešli v Berlíně.

Podmět je několikanásobný, skládá se ze dvou složek. Jedna z těchto složek je komplexní: vztahem adordinace je v ní spojeno obecné pojmenování *protějšek* (postupně rozvíte shodnými přívlastky *její* a *německý*) a propriální pojmenování *Helmut Kohl*, které vyjadřuje rod mužský životný. Součástí podmětu tedy je jméno rodu mužského životného, přísudek by měl mít jednoznačně koncovku *-i*.

*O co je však nutno usilovat v první řadě, je to, abychom přesvědčili ty trockistické živly, které jsou roztroušeny po celé zemi a potulují se po ní, *kteří ještě nesložili zbraně a jsou nebezpeční.*

Nejprve připomenu, že dotaz na toto souvětí položila Jiřimu Kostečkovi editorka či redaktorka, která připravovala k vydání rukopis neznámého disidenta. Jiří Kostečka zakládá své úvahy o pravopisném řešení shody v poslední větě tohoto souvětí na podmínce: „pokud připustíme, že změna rodu mužského neživotného *kteří* na rod mužský životný *kteří* je syntakticky i stylizačně nezávadná“. Jenomže ona není. K neživotnému antecedentu *živly* životný tvar vztažného zájmena *kteří* odkazovat nemůže. Souvětí je gramaticky chybné a při přípravě textu historického dokumentu k vydání by ho měla editorka upravit tak, aby obě vztažná zájmena vyjadřovala též rod.

Jiří Kostečka nezpochybňuje, že *živl* je maskulinum neživotné i tehdy, když označuje lidské bytosti. Tak je tomu v *SSČ* i v *IJP*. *IJP* však upozorňuje, že *SSJČ* „uvádí navíc v 1. pádě mn. č. jako knižní a expresivní podobu *živlové*“. Pokud nicméně nahlédneme do *SSJČ*, zjistíme, že tvar *živlové* se netýká významu „jednotlivci n. jednotlivci ve společnosti, kteří působí na své prostředí (často škodlivě)“, nýbrž základního významu „pralátka“ (*čtyři jsou živlové*). Dnes by bylo namísto hodnotit taková užití jako zastaralá.

O tom, zda současní pisatelé veřejných textů užívají při označování osob substantivum *živel* jakožto maskulinum životné, se opět můžeme přesvědčit v korpuse. SYN2020 obsahuje šest výskytů nom. pl. *živlové* vztahujících se k osobám a šest akuzativních nebo genitivních tvarů *živla* (další zjevně životný tvar *živlovi* v korpuse doložen není). Je to o trochu víc než životných *protějšků*, ale nepochybně je to stále příliš málo na to, aby bylo životné maskulinum *živel* shledáno noremním a kodifikováno. V uvedeném souvětí tedy má stát ...*kteřé jsou roztroušeny...*, *kteřé ještě nesložily zbraně a jsou nebezpečné*.

Milé děti, dneska si připomeneme, co jsme se už naučili.

Děti, v minulých hodinách jsme si říkali, že...

Ve vedlejší větě prvního a v hlavní větě druhého z těchto souvětí je přísudkové sloveso v 1. osobě množného čísla. V takovém případě (slovy *PČP* z odstavce citovaného J. Kostečkou: ve větách s podmínkem vyjádřeným osobním zájmenem nebo tvarem pomocného slovesa) se uplatňuje shoda podle smyslu neboli zřetel k přirozenému rodu podmětu.

Obě Kostečkou citované odpovědi jazykové poradny ÚJČ považují za vadné, neboť nepatřičně směšují mluvnické vlastnosti slov a mimojazykové vlastnosti označovaných jevů skutečnosti (zde osob). Ocitujme si jednu z nich: „Formálním podmínkem věty je nevyjádřené zájmeno *my*, které je samo o sobě bezrodé. V přísudku volíme *i/y* podle toho, zda zájmeno odkazuje k osobám rodu mužského životného, nebo nikoli. Z kontextu víme, že jde o *učitelku* (jméno rodu ženského) a *děti* (*dítě* je v množném čísle též rodu ženského).“ **Osoby** mají **přirozený rod** (= pohlaví) mužský, nebo ženský; kdežto slova (podstatná jména) mají **gramatický rod** mužský životný, mužský neživotný, ženský nebo střední. Tvrzení „*dítě* je v množném čísle rodu ženského“ je zjevně tvrzením o slově, jinak nedává smysl. Psaní koncovky přičestí se však podle *PČP* řídí přirozeným rodem, tedy **pohlavím označovaných bytostí** – a je-li v množině těch, kdo si připomenou, co se už naučili, alespoň jeden hoch, musí mít přičestí podle pravidla o přednosti rodů koncovku *-i*. Žádné dítě není primárně *dítě*, nýbrž jedinec mužského, nebo ženského pohlaví obdařený jménem. Vynechané *my* v této větě **nezastupuje slova učitelka a děti**, ale **referuje k osobám** jménem dejme tomu Alena, Bořek, Cyril, Denisa atd., které samy sebe chápou jako ženy/dívky, nebo muže/hochy. Dotčená učitelka se mylí, když píše, že je třeba přihlížet ke kontextu a samotnému obsahu věty: ve skutečnosti je třeba přihlížet k označované mimojazykové skutečnosti. Jak rozvedeme dále, je třeba k ní přihlížet vždy (a současně právě tehdy), když je přísudkové sloveso v 1. nebo ve 2. osobě.

To jste, děti, dělali sami?

Co jste nám připravily, děvčata?

PČP (s. 17) zde nabízejí dvě řešení. Prvním je shoda podle smyslu neboli zřetel k přirozenému rodu osob, jimž se děj přisuzuje: děti jsou pravděpodobně množina jedinců obou pohlaví, proto *-i*, a děvčata jsou množina jedinců ženského pohlaví,

proto -y. Obě jazykové poradny však zjevně preferují druhé řešení. *PČP* ho popisují takto: „(...) má přísudek shodu s podstatným jménem, které se vyrozumívá jako podmět na základě toho, že je ho užito v oslovení (vyjádřeném 5. pádem podstatného jména), které věta obsahuje.“ To je bohužel formulace hrubě nepřesná, lingvisticky nepřijatelná. Zaprvé věta oslovení neobsahuje, oslovení je k ní přičleněno – vokativní oslovení je přívětný výraz, nemá větněčlenskou funkci, není s větnými členy dané věty propojeno žádným syntaktickým vztahem, není součástí větného vzorce, ostatně právě proto se odděluje čárkami. Zadruhé formulace „vyrozumívá se jako podmět“ je nejasná – není zřejmé, kdo ho vyrozumívá ani co je přesně vyrozumíváním míněno; je však nade vše pochybnost, že **jméno ve vokativu podmětem není**, vokativ je totiž nesyntaktický pád, jméno ve vokativu se nepodílí na větněčlenské struktuře věty (nejde-li o metajazyk). Shoda s vokativem tím pádem není případem shody gramatické.

Mimoto existují kombinace vět a oslovení, u nichž by řídit tvar přísudku podle oslovení nikoho nenapadlo, např. (po návratu adresátky z dovolené strávené s manželem) *Tak jak jste se, Hanko, měli?* nebo (k ženě) *Miláčku, kdy ses vrátila?*

Na rozdíl od Jiřího Kostečky se domnívám, že rozdíl mezi znalostí pisatele a adresáta není třeba zvažovat a že ve větách, k nimž je připojeno oslovení, není rozhodující, zda obsahují přísudek v 1., nebo ve 2. osobě. S tím, že jazykové poradny doporučují shodu, která není ani gramatická, ani podle smyslu a kterou nelze aplikovat důsledně ve všech případech odpovídajících dikci *PČP*, nelze souhlasit. Zájemce o podrobnější argumentaci odkazuji na starší článek z *Naší řeči* (Adam, 2015).

Ona i její rodina byly překvapeny.

Jde o větu jednoduchou s přísudkovým slovesem ve 3. osobě: podmínky pro uplatnění shody podle smyslu zde nejsou splněny. Oba výrazy v podmětu vyjadřují rod ženský, správné je -y. Rozkolísávat takto jasná pravidla bych považoval za krajně nerozumné.

Závěr

V kodifikaci určené širší veřejnosti lze pochopitelně v rozmanitých případech shody počítat s dubletními ustanoveními, ostatně tak jako u četných jiných jazykových jevů. Pro školní výuku by však bylo vhodné stanovit základní pravidla tak, aby jich bylo co nejméně a aby bylo jejich použití co nejobecnější. Pokud jde o otázku rozsahu uplatnění shody podle smyslu, lze to podle mého názoru učinit jediným způsobem, a to takto: **Je-li přísudkové sloveso ve 3. osobě, použijeme shodu gramatickou, u několikanásobných a komplexních podmětů přitom použijeme pravidlo o přednosti rodů a pravidlo o pořadí podmětu a přísudku. Je-li naproti tomu přísudkové sloveso v 1. nebo ve 2. osobě, použijeme shodu podle smyslu, tzn. podle pohlaví osob, jimž se přisuzuje děj, a to bez ohledu na gramatický rod substantiva, které k nim možná kdesi v kontextu referuje.**

Literatura:

- ADAM, R. *To jste tomu dala, vy trdla!* K tzv. shodě s vokativem. *Naše řeč*, 2015, roč. 98, s. 51–55. *Internetová jazyková příručka*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2008–2022. [online] Dostupné z <<https://prirucka.ujc.cas.cz>>
- KOSTEČKA, J. K složitějším případům shody přísudku s podmětem aneb Nenastal čas na úpravu pravidel? *ČJL*, 73, 2022–2023, s. 63–70.
- Pravidla českého pravopisu. Školní vydání včetně Dodatku*. Praha: Fortuna, 2004.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2000.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1960–1971, reprint 1989.
- KŘEN, M.; CVRČEK, V.; HENYŠ, J.; HNÁTKOVÁ, M.; JELÍNEK, T.; KOCEK, J.; KOVÁŘÍKOVÁ, D.; KŘIVAN, J.; MILÍČKA, J.; PETKEVIČ, V.; PROCHÁZKA, P.; SKOUMALOVÁ, H.; ŠINDLEROVÁ, J.; ŠKRABAL, M.
- SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2020. [online] Dostupné z <<http://www.korpus.cz>>

Olbrachtův psychologický román v literární výchově na střední škole

Vladimíra Pánková, FPE ZČU v Plzni

vbreakov@kcj.zcu.cz

Klíčová slova: Ivan Olbracht, psychologický román, literární výchova na střední škole, interpretace díla

Key words: Ivan Olbracht, psychological novel, teaching literature at secondary school, interpretation of a literary work

Olbracht's psychological novel in secondary-school literary education

This study deals with the didacticization of Olbracht's psychological novel in literature textbooks for the 3rd year of secondary schools. The study presents a scientific and didactic interpretation of the author's debut novel *Žalář nejtemnější*. It thinks about the genre-based curriculum for the given novel and suggests its creative fulfillment.

Tato studie je věnována dvojitému jubileu spisovatele Ivana Olbrachta (vzpomínáme 140. výročí autorova narození a 70. výročí jeho úmrtí).

1. Ivan Olbracht v učebnicích literatury pro 3. ročník středních škol

Hned v úvodu této studie si položíme otázku: Jak je Ivan Olbracht představován žákům v učebnicích literatury (tedy i v čítankách) pro 3. ročník středních škol? K výzkumné sondě učebnic byly vybrány tyto tituly užívané na plzeňských středních školách ve školním roce 2018/2019 (viz Prameny).¹

Ivan Olbracht je v uvedených učebnicích řazen mezi levicově orientované autory nebo autory socialistického realismu. Zatímco za minulého režimu byl Ivan Olbracht v učebnicích spojován zejména s agitačním románem *Anna proletárka* (1928)²,

¹ Výzkum učebnic literatury nejen pro 3. ročník, ale i 4. ročník středních škol realizované z Zánrového aspektu bylo součástí autorčiny disertační práce *Český psychologický román v literární výchově na střední škole* (Brčáková, 2020).

² Z ideologicky angažovaného románu *Anna proletárka* byl do dobových čítanek často vybírán úryvek s politicky uvědomělou odpovědí: *My do vás také, pani!*